

**ЛЕКСЕМА GLÜCK ЯК ЕЛЕМЕНТ
СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ
СУЧАСНИХ НІМЕЦЬКОМОВНИХ ДЕРИВАТИВ ТА КОМПОЗИТИВ**

Узагальнено словникову семантику німецькомовних похідних і складних слів із елементом / компонентом Glück, запропоновано структурно-семантичну класифікацію досліджуваних новотворів. Визначено структурно-семантичні особливості феномену. Обґрунтовано семантичні відношення плану вираження і плану змісту інновацій, виокремлено групи афіксів і напівафіксів із феліцитарним значенням, що беруть участь у творенні дериватів.

Ключові слова: *дериват, композит, елемент, корінь, афікс, напівафікс, модель, семантика.*

Вивчення семантичного потенціалу лексичних одиниць із метою виявлення особливостей національно-мовної картини світу належить до перспективних напрямів дослідження у сучасній лінгвістиці. У полі зору дослідників перебуває й емотивна лексика – репрезентант емоцій психічної категорії (праці Ю. Д. Апресяна, О. М. Вольф, Г. В. Гака, М. В. Гамзюка, Я. В. Гнезділової, В. І. Карасіка, К. А. Левковської, О. Ю. М'ягкової, Н. В. Романової, З. Фоміної, В. І. Шаховського та ін.).

Оскільки психологія емоцій не має чіткого поняттєво-термінологічного апарата [1, с. 9], природа емотивної лексики та її семантики трактується на методологічних засадах домінуючої лінгвістичної парадигми. Зокрема, в руслі комунікативної лінгвістики семантика емотивної лексики корелює із функціональними стилями, в межах лінгвопрагматики – співвідноситься зі стратегією і тактикою комунікантів, у царині когнітивної лінгвістики – пов'язана з якістю «розпредметнення» знань етносу про емоції, у форматі психолінгвістики – релевантна емоційному вокабуляру індивідуума та сітці його асоціативних зв'язків, у контексті порівняльно-історичного мовознавства – апелює до позамовних і мовних чинників. Позамовні чинники постають як типи свідомості й види мислення, становлення і зміни яких детерміновані культурно-історичним розвитком етносу, як менталітет нації, який, переживши десятки століть, зберігає відлуння минулого в приказках, прислів'ях, метафорах, міфах, піснях та інших лінгвальних символах культури, як психологічна характеристика народу, що матеріалізується у мові, мовленні та мовленнєвій діяльності. До мовних чинників відносяться ономазіологічні й семантичні процеси, запозичення, новоутворення тощо.

Навіть пілотний огляд проблеми свідчить про те, що жодна з наведених лінгвістичних галузей не вичерпує сутності феномену, а лише висвітлює нові грані його дослідження.

Метою пропонованої студії є з'ясування смислового наповнення сучасних німецькомовних дериватів та композитів, що містять у своїй семантичній структурі елемент - *glück*- «щастя, благополуччя; успіх».

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі **завдання**: 1) висвітлити поняття «дериват» і «композит»; 2) систематизувати корпус похідних і складних слів із елементом *Glück*-, *glück*-, *-glück*- у сучасній німецькій мові; 3) класифікувати досліджуваний матеріал за структурно-семантичною ознакою.

Поняття «дериват» (лат. *derivatio* «відведення, відхилення») постає як результат словотворення [5, с. 181]. Виокремлюють чотири основні словотвірні моделі німецькомовних дериватів:

- 1) корінь + афікс;
- 2) корінь + напівафікс: напівафікс являє собою словотвірну морфему у вигляді слова, лексичне значення якого не збігається із вихідним [6, с. 153];
- 3) корінь + аблаут;

4) перехід слова з одного лексико-граматичного класу в інший [там само, с. 58].

Під моделлю розуміємо в нашій роботі типову словотвірну структуру, що наповнюється різним лексико-граматичним матеріалом у вигляді формантів та в синтезованому вигляді передає процеси семантичних перетворень у вихідних твірних основах [4, с. 86], наприклад: (1) *beglücken* = **be-** + *-glücken* «ощасливити, облагодіяти» [2, с. 106]: афіксальний дериват утворено способом префіксації – словотвірної морфеми, що передує кореню; новотвір виражає дію, спрямовану на об'єкт (носія емоційного й соціального станів); (2) *glücklich* = *glück-* + **-lich** «щасливий; благополучний; вдалий» [2, с. 291]: тут афіксальний дериват утворено способом суфіксації – словотвірної морфеми, що стоїть після кореня і вказує на належність слова до певної частини мови; новотвір маркує ознаку стану: а) емоційного; б) матеріального; в) соціально-психологічного; (3) *überglücklich* = **über** + *glücklich* «дуже щасливий» [там само, с. 621]: напівафіксальний дериват утворено способом напівпрефіксації – ініціального форманта зі сталим значенням у семантичній структурі деривата; новотвір позначає інтенсивність ознаки емоційного стану.

Зафіксовано три словотвірні моделі з чотирьох теоретично можливих. При цьому виокремлюється як загальні моделі, так і їх варіанти. Кількість варіантів словотвірної моделі коливається від одного до трьох:

1) корінь + афікс: корінь + префікс (*miß+glücken* «не вдаватися», *Un+glück* «нещастя, біда; лихо», *un+glücklich* «нешасний, нещасливий»); корінь + суфікс (*Beglückt+heit* «відчуття щастя», *der Glücklich+e* «щасливчик»); корінь + префікс + суфікс (*be+glück+t* «щасливий; блаженний»);

2) корінь + напівафікс: корінь + напівпрефікс (див. приклад вище);

3) перехід слова з одного лексико-граматичного класу в другий: іменник → дієслово (*Glück – glücken*).

Стосовно природи композитів, вона є відносно прозорою: поєднання двох і більше коренів або коренів із словотвірними афіксами [6, с. 58–59]. Розрізняють два типи зв'язку компонентів: прямий і непрямий. Прямий зв'язок характеризується простим складанням основ, тобто відсутністю з'єднувальних елементів, непрямий – передбачає наявність останніх, як-от наприклад: *-e-*, *-(e)s-*, *-(e)n-*, *-(e)er-* [там само, с. 112].

Наведемо спочатку приклади композитів із прямим зв'язком, потім із непрямим:

(4) *beglückwünschen* = *beglück-* + *-wünschen* «вітати, поздоровляти» [3, с. 70];

(5) *glückbringend* = *glück-* + *-bringend* «який приносить щастя» [2, с. 291];

(6) *glücklichablaufen* = *glücklich-* + *-ablaufen* «вдало скінчитися» [там само];

(7) *glücklichselig* = *glück-* + *-selig* «щасливий, блаженний» [там само];

(8) *glückstrahlend* = *glück-* + *-strahlend* «який сяє від щастя» [там само];

(9) *Glückwunsch* = *Glück-* + *-wunsch* «поздоровлення, вітання» [там само; 3, с. 190];

(10) *Glückwunschschreiben* = *Glück-* + *-wunsch-* + *-schreiben* «вітальне послання» [2, с. 291];

(11) *Glückwunschtelegramm* = *Glück-* + *-wunsch-* + *-telegramm* «вітальна телеграма» [там само];

(12) *unglücklichselig* = *unglück-* + *-selig* «1. нещасний, жалюгідний; 2. злочасний, нещасливий» [там само, с. 637];

(13) *glücklicherweise* = *glücklich-* + **-er-** + *-weise* «на щастя» [2, с. 291; 3, с. 190];

(14) *Glücksbote* = *Glück-* + **-s-** + *-bote* «(про)вісник щастя» [3, с. 190];

(15) *Glücksfall* = *Glück-* + **-s-** + *-fall* «щасливий випадок» [там само];

(16) *Glücksgöttin* = *Glück-* + **-s-** + *-göttin* «Фортуна, богиня удачі» [2, с. 291];

(17) *Glückskind* = *Glück-* + **-s-** + *-kind* «розм. щасливчик, улюбленець долі» [там само; 3, с. 190];

(18) *Glückspilz* = *Glück-* + **-s-** + *-pilz* «розм. щасливець, щасливчик» [там само; 3, с. 925–926];

(19) *Glücksrad* = *Glück-* + **-s-** + *-rad* «міф. колесо Фортуни; перен. колесо фортуни (щастя, удачі)» [там само; 3, с. 190];

(20) *Glücksritter* = Glück- + -s- + -ritter «авантюрист» [2, с. 291];

(21) *Glückssache* = Glück- + -s- + -sache «везіння, щасливий випадок» [там само; 3, с. 190];

(22) *Glücksspiel* = Glück- + -s- + -spiel «1. азартна гра; 2. справа випадку, лотерея» [2, с. 291], «азартна гра» [3, с. 190];

(23) *Glückssträhne* = Glück- + -s- + -strähne «смуга везіння» [2, с. 291];

(24) *Glückszustand* = Glück- + -s- + -zustand «щасливі обставини» [там само];

(25) *Glückszufall* = Glück- + -s- + -zufall «щасливий випадок, щасливий збіг обставин» [там само];

(26) *unglücklicherweise* = unglücklich- + -er- + -weise «на лихо» [там само, с. 637];

(27) *Unglücksfall* = Unglück- + -s- + -fall «нешасний випадок, катастрофа; аварія» [там само];

(28) *Unglücksmensch* = Unglück- + -s- + -mensch «розм. невдаха, нещасливець» [там само];

(29) *Unglücksrabe* = Unglück- + -s- + -rabe «так само» [там само].

Із наведених прикладів видно, що моделі утворення композитів варіюють:

дієслово1 + дієслово2 (приклад 4);

іменник + дієприкметник I (приклад 5 і 8);

прикметник + дієслово (приклад 6);

іменник + прикметник (приклад 7 і 12);

іменник1 + іменник2 (приклад 9);

іменник1 + іменник2 + дієслово (приклад 10);

іменник1 + іменник2 + іменник3 (приклад 11);

прикметник + з'єднувальний елемент + прислівник (приклад 13 і 26);

іменник1 + з'єднувальний елемент + іменник2 (приклад 14–25, 27–29).

Створення нових слів із елементом *Glück-*, *glück-*, *-glück-* зумовлене не лише бажанням людини реалізувати свою пізнавальну та емоційну діяльність, але й оприлюднити цю діяльність, пояснити нові ознаки *щастя*, диференціювати нові поняття, зв'язати свої інтенції із колективним знанням про феліцитарність.

Спостереження над емпіричним матеріалом показує, що домінують композити – 69,2% (27 випадків із 39) [2; 3]. Більшість із них – 38,5% – відображає складні поняття і нагадує за змістом висловлювання: *Glücksbringer* «людина, яка приносить щастя» та частини словосполучення: *Glücksstern* «щаслива зірка», *Glückssträhne* «смуга везіння» [2, с. 291]. Отже, елемент *Glück-* маніфестує емоційний стан та кваліфікаційну ознаку. Кваліфікаційна ознака супроводжується метафоричним переосмисленням. Переосмислення відбувається у межах формули «людина – предмет» або «живе – неживе». Механізмом переосмислення слугує емоційна оцінка з лінійкою «позитивне – негативне». Позитивна оцінка охоплює **об'єкти** (носії емоційного стану радості) *Glücksfall*, *Glückssache*, *Glücksspiel*, *Glücksstern*, *Glückssträhne*, *Glückszustand*, *Glückszufall*, *Glückwunsch*, *Glückwunschsreiben*, *Glückwunschtelegramm* та **суб'єкти** (носії духовного / соціального / психологічного стану радості) а) сакральні *Glücksgöttin*; б) мирські *Glückskind*; в) рослинні *Glückspilz*; негативна оцінка пов'язана також із **об'єктами**, але вони є носіями невизначеного негативного психологічного стану *Unglück*, *Unglücksfall* та **суб'єктами** (носіями невизначеного соціального й психологічного станів), що поділяються умовно на дві категорії: людей *Unglücksmensch* і тварин *Unglücksrabe*.

Зауважимо, що в західноєвропейській традиції *Rabe* «крук» є амбівалентним символом, ототожненим зі смертю, втратою, війною, злом, лихом та із радником верховного божества германців – Одіном, інформатором подій у світі смертних, думкою, розумом, пам'яттю [7, с. 49–50]. Синкретизм природного й естетичного зумовлює появу соціологічного аспекту ситуації. Людина діє більшою мірою під тиском соціуму, тому її поведінка диференціюється із позицій прийнятих моральних норм, еталонів, стандартів спільнотою, а сама людина отримує відповідну назву.

Виділяємо й інші структурно-семантичні типи досліджуваного матеріалу, як-от:

- 1) дію, спрямовану на об'єкт (носія психологічного стану) *beglücken, beglückwünschen, glücken*;
- 2) дію, спрямовану проти об'єкта (носія емоційного стану) *missglücken*;
- 3) завершення дії *glücklichablaufen*;
- 4) ознаку, характеристику станів а) психологічного *beglückt, geglückt*; б) соціального *glückbringend*; в) емоційного *glücklich*; г) духовного *glücklichselig*, в) невизначеного *unglücklich*;
- 5) інтенсивність ознаки емоційного стану *überglücklich*;
- 6) суб'єкт (носії утилітарної оцінки) *Glückliche, Glücksritter*;
- 7) властивість дії (позитив) *glücklicherweise*, (негатив) *unglücklicherweise*;
- 8) форму інтенсивності емоційного стану *Glückseligkeit*;
- 9) термін *Glücksrad*;
- 10) функціонування *Glücksrad*;
- 11) функціональний стиль (розмовний) *Glückskind, Glückspilz, Unglücksmensch, Unglücksrabe*.

Проведений аналіз свідчить про те, що лексема *Glück* як елемент структурно-семантичної організації сучасних німецькомовних похідних і складних слів є динамічною і варіативною: перебуває в ініціальній, медіальній або фінальній позиціях. Бере як активну, так і пасивну участь у творенні змісту, смислу і значення дериватів і композитів, зазнає впливу з боку словотвірних дієслівних, іменникових і прикметникових формантів, що мають негативне значення: *miss-, Un-, un-*, нейтральне значення: *be-, ge-, -e, -end, -heit, -lich, -t* та градаційне значення *über-*.

Елемент *Glück-, glück-, -glück-* характеризується обмеженим словотвірним потенціалом, орієнтованим насамперед на предметність, охоплює складні й ускладненні філософські, естетичні, соціальні, моральні та психологічні поняття. Містить у собі релікти язичництва: анімізм, тотемізм, фаталізм, магію та християнства: ритуали, традиції. Новий зміст в аналізовані деривати й композити вносить усвідомлення мовцем суб'єктивності, мінливості й діалектики щастя. Деривати маніфестують відносно цілісну, бінарну й тернарну структури, композити – бінарну, тернарну й квазітернарну, відповідно. До квазітернарних композитів відносимо складні слова, утворенні від двох компонентів, поєднаних між собою формотворними суфіксами *-er-* або *-s-*.

Семантичні відношення деривата з твірними елементами релевантні трьом основним типам: 1) твірна основа впливає на афікс *beglücken*; 2) (напів)афікс впливає на твірну основу *mißglücken, überglücklich*; 3) обоюсторонній вплив елементів *Beglücktheit*.

Усі афікси, що беруть участь у творенні феліцитарних дериватів, поділяються на дві групи: афікси-оператори заперечення феліцитарного значення: *miß-, Un-, un-* та афікси-модифікатори феліцитарного значення: *be-, ge-, -e, -end, -heit, -lich, -t*.

Афікси-оператори заперечення феліцитарного значення мають негативне значення і сприяють його виникненню у дериваті; афікси-модифікатори феліцитарного значення не сприяють появі феліцитарного значення утворюваним із їх допомогою новотворам і не додають його, а лише підсилюють.

Напівафікси репрезентовано однією групою – напівпрефіксами-операторами феліцитарного значення *über-*. Цей формант сприяє появі інтенсивності феліцитарного значення у дериватах.

Семантичні відношення композита з його твірними компонентами еквівалентні попереднім семантичним відношенням, а саме: 1) перший компонент впливає на другий *Glückspilz*; 2) другий компонент впливає на перший *beglückwünschen*; 3) обоюсторонній вплив компонентів *Glücksritter, Glückwunschschreiben*.

Продовження розпочатого дослідження убачаємо в розгляді семантики емотивних дериватів і композитів у царині художніх німецькомовних творів кінця ХХ – початку ХХІ століть.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кириленко Т.С. Психологія: емоційна сфера особистості / Т.С. Кириленко. – К. : Либідь, 2007. – 256 с.
2. Мюллер В. Великий німецько-український словник / В. Мюллер. – К. : Видавничий дім "Чумацький Шлях", 2012. – 792 с.
3. Новітній німецько-український українсько-німецький словник / [упор. Е.Л. Вальда, С.М. Крисенко]. – Х. : Промінь, 2009. – 992 с.
4. Романова Н.В. Історія емотивної лексики німецької мови VIII – початку XXI століть / Н.В. Романова. – К. : ВЦ КНЛУ, 2013. – 408, [2] с.
5. Семотюк О.П. Сучасний словник іншомовних слів / О.П. Семотюк. – Х. : Ранок, 2008. – 688 с.
6. Степанова М.Д. Словообразование современного немецкого языка / М.Д. Степанова. – М. : ЛИЯ, 1953. – 376 с.
7. Тресиддер Дж. Словарь символов / Дж. Тресиддер ; пер. с англ. С. Палько. – М. : ФАИР-ПРЕСС, 2001. – 448 с.

Natalya Romanova

LEXEME GLÜCK AS AN ELEMENT OF STRUCTURAL AND SEMANTIC ORGANIZATION OF MODERN GERMAN DERIVATES AND COMPOSITES

This article summarizes the dictionary semantics of German derivatives and composite words with the element / component Glück; the structural and semantic classification of neologisms is given. Some structural and semantic peculiarities of the phenomenon are determined. Semantic relations between the denotative and content plans are proved; the groups of affixes and semi-affixes with "happy" meaning, which form derivatives, are singled out.

Keywords: derivative, composite, element, root, affix, semi-affix, model, semantics.

Наталья Романова

ЛЕКСЕМА GLÜCK КАК ЭЛЕМЕНТ СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧЕСКОЙ ОРГАНИЗАЦИИ СОВРЕМЕННЫХ НЕМЕЦКОЯЗЫЧНЫХ ДЕРИВАТОВ И КОМПОЗИТОВ

Обобщено словарную семантику немецкоязычных производных и сложных слов с элементом / компонентом Glück, предложено структурно-семантическую классификацию исследуемых новообразований. Определены структурно-семантические особенности феномена. Обоснованы семантические отношения плана выражения и плана содержания инноваций, выделены группы аффиксов и полуаффиксов с фелицитарным значением, что принимают участие в образовании дериватов.

Ключевые слова: дериват, композит, элемент, корень, аффикс, полуаффикс, модель, семантика.

УДК 811.161.2+52 "19/20"

**Андрій Соломахін
(Херсон)**

**ТЕРМІНИ-ФРАЗЕМИ У СКЛАДІ УКРАЇНСЬКОЇ АСТРОНОМІЧНОЇ
ТЕРМІНОЛОГІЇ II ПОЛОВИНИ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТЬ**

У статті проаналізовано погляди мовознавців стосовно поняття *термін-фразема*, а також визначено чинники внутрішньомовної ідіоматичності термінів. У складі української астрономічної термінології виокремлено одиниці, співвідносні з фразеологічними єдностями та фразеологічними зрощеннями.

Ключові слова: *термін, фразеологізм, термін-фразема, ідіоматичність, астрономічна термінологія.*